

БИТОЛА ВО ДЕНОВИТЕ НА ИЛИНДЕНСКОТО ВОСТАНИЕ ВО СПОМЕНИТЕ НА ЦАРЕВНА МИЛАДИНОВА-АЛЕКСИЈЕВА

Лилјана Гушевска

Институт за национална историја – Скопје, РС Македонија
lgusevska@gmail.com

Наташа Котлар-Трајкова

Институт за национална историја – Скопје, РС Македонија
kotlarn@yahoo.com

Апстракт: Царевна Миладинова-Алексијева е учителка и писателка, која има значајно место во македонската книжевна и културна историја од периодот на втората половина на XIX и почетокот на XX век. Во статијата е направен осврт на нејзините сеќавања за Илинденското востание (1903) забележани во два текста вклучени во книгата *Епоха, земја и луѓе*, приредена и посмртно објавена од нејзиниот син Владислав Алексијев. Овие записи на авторката се исклучително интересни бидејќи претставуваат едно лично субјективно видување и доживување на еден од најбележитите настани во македонската историја и сеќавања на еден современик пренесени со многу драматичност во исказот и со многу емоции, без инсистирање на некаква строга фактографија, дури и со одредени непрецизности во тој поглед. Притоа, таа настојува да ја долови атмосферата во градот Битола, во кој престојува во периодот пред и за време на востанието, со воодушевување зборува за храброста и пожртвуваноста на востаниците и на народот, за масовноста на востанието и за одлучноста на обичниот народ по цена на сопствениот живот да се бори за својата слобода. И покрај разорните последици од задушеното востание, таа ја потенцира нескршливоста на народниот дух и ја искажува својата желба никогаш да не се заборава Илинден 1903 г.

Клучни зборови: Царевна Миладинова-Алексијева, Битола, Илинденско востание, востаници, револуционерни дејства, македонска земја, македонски народ, бугарски народ.

BITOLA IN THE DAYS OF THE ILINDEN UPRISING IN THE MEMORIES OF CAREVNA MILADINOVA-ALEKSIEVA

Liljana Gushevska

*Institute of National History in Skopje
Republic of N. Macedonia*

Natasha Kotlar-Trajkova

*Institute of National History in Skopje
Republic of N. Macedonia*

Abstract: Carevna Miladinova-Aleksieva was a teacher and writer who holds a significant place in Macedonian literary and cultural history of the second half of the 19th and the beginning of the 20th century. This article analyzes her recollections of the Ilinden Uprising (1903) recorded in two texts that were included in the book *Epoch, Land and People*, which was edited and posthumously published by her son Vladislav Alexiev. These documents are very interesting because they represent a personal, subjective view of one of the most notable events in Macedonian history, as well as the author's experience as a contemporary of the events. They contain her memories conveyed with a degree of dramatic intensity and expressed with a lot of emotions. These chronicles do not insist on any strict factography, and even contain certain inaccuracies in that regard. Thus, the author depicts the atmosphere in the city of Bitola, where she resides in the period before and during the uprising, and speaks enthusiastically about the courage and sacrifice of both the insurgents and the people, as well as about the mass involvement in the uprising and the determination of the common people to fight for their freedom at the cost of their own lives. Despite the devastating consequences of the suppressed uprising, she emphasizes the indomitability of the people's spirit and expresses her desire for Ilinden 1903 to never be forgotten.

Key words: Carevna Miladinova-Aleksieva, Bitola, Ilinden Uprising, insurgents, revolutionary activities, Macedonian land, Macedonian people, Bulgarian people.

Просветно-културното дело на македонска почва во периодот на XIX век, особено во неговата втора половина, го одбележуваат редица маркантни личности кои биле носители и учесници во процесите на народното будeње и кои ги препознаваме како национални мобилизатори. На овој план се пројавуваат и неколку исклучителни жени, кои со својата просветителска дејност во голема мера придонеле за унапредување на образовнието и за вклучувањето на поширока популација во него, особено на женската. Во редот на овие учителки и авторки особено се истакнува Царевна Миладинова-Алексијева, за која може да се каже дека зазема значајно место во македонската книжевна и културна историја од периодот на втората половина на XIX и

почетокот на XX век. Таа е ќерка на преродбеникот Димитар Миладинов, па иако, во времето кога нејзиниот татко и стрико и Константин, трагично настрадале во еден од цариградските затвори, таа била на многу мала возраст, споменот на нив бил мошне жив кај неа, а нивното дело, несомнено, имало силно влијание врз нејзиниот развој, како и врз просветната и врз публицистичката дејност. Во таа смисла, не е случајност што таа пројавувала голем интерес и за народното творештво, но се зафатила и со расветлување на редица прашања што се однесуваат на струшките браќа.

Ц. Миладинова-Алексијева е родена во Струга во 1856 г.¹ Значаен момент во нејзиниот живот е посетата на рускиот конзул во Битола, Михаил Александрович Хитрово², на семејниот дом на Миладиновци во Струга. За ова пишува и самиот М. А. Хитрово во еден дипломатски допис од 8 септември 1864 г. Имено, известувајќи за својот престој во Струга, М. А. Хитрово ја споменува и посетата на домот на покојниот Д. Миладинов и наведува дека неговата вдовица и петте деца (всушност, шесте, се работи за превид на рускиот дипломат) живееле доста тешко. Токму затоа тој сугерира едно од децата да се испрати на школување во Русија, а кај српската влада да се преземат чекори за да се овозможи неговиот син да биде примен во Белградската семинарија³ како стипендијант (според Поленаковиќ, 1989: 63), како што се потсетува подоцна и самата Царевна, која, во тоа време, имала

¹ По раѓањето таа го добила името Василка, но нејзиниот татко, по враќањето од своите патувања низ јужнословенските земји, во духот на словенските идеи со кои бил исполнет, како што наведува Харалампие Поленаковиќ (1989: 66), ѝ го сменил името во Царева. Во однос на името, забележуваме дека Х. Поленаковиќ вообичаено ја користи формата *Царева* кога зборува за нејзините детски години, односно кога ги наведува имињата на децата на македонскиот преродбеник.

² М. А. Хитрово (1837 – 1896) – руски дипломат, поет и преведувач, одличен познавач на условите на Балканот, прв руски конзул во Битола (1861 – 1864).

³ Оваа заинтересираност на конзулот М. А. Хитрово за семејството на Д. Миладинов е во согласност со актуелната надворешна политика на Руското Царство кон Османлиската Империја во чија основа е идејата за создавање на широк борбен сојуз на јужнословенските народи на Балканот, кои, во даден момент, би востанале против османлиската држава. Во таа смисла, се предвидувало овој борбен сојуз да биде под водството на Кнежеството Србија, додека Македонија, во тогашната надворешна политика на Царска Русија (1862 – 1868), се споменува како дел од идната „Бугарија“. Имено, под руско влијание, заради зачврстување на проектираниот балкански сојуз, во првата половина на 1867 г. била актуализирана идејата за држава, која би се формирала по пат на обединување на „Србија и Бугарија (од Бугарија, Тракија и Македонија)“ и би се именувала како „Југословенско Царство“ на чело со српскиот кнез Михаило Обреновиќ. Поопширно за ова да се види кај Пироћанац (Пироћанац 1895: 36–37) и кај Коледаров (1966: 385–406).

над 8 години⁴ (Поленковиќ, 1989: 65). Така, таа, преку Битола и Цариград, стигнала во Киев, каде што се запишала во Фундуклеевската класична гимназија, која ја завршила во 1874 г. По завршувањето на гимназијата заминала во Цариград⁵, од каде што била назначена за учителка во Шумен, а учителствувала и во Етрополе и во Свиштов. Се омажила за учителот и трговецот Никола Алексиев од Охрид, па оттука и презимето Алексиева. Се смета за една од основачките на егзархиската Солунска женска гимназија „Свето Благовештение“, каде што била управителка (1883/1884), а потоа и помошничка управителка и учителка по литература (1884 – 1889). Една година учителствувала во Прилеп (1890/1891) на барање на Прилепската црковно-училишна општина.⁶ По ова повторно се вратила во Солун, каде што учителствувала до Балканските војни (1913), а потоа емигрирала во Софија, каде што и починала во 1934 г.⁷

Во овој прилог се осврнуваме на среќавањата на Ц. Миладинова-Алексиева за Илинденското востание изнесени во книгата *Епоха, земја и луѓе*, која ја подготвил и посмртно ја објавил нејзиниот син Владислав Алексиев.⁸ Во таа смисла, нашето внимание го свртеа, најмногу, два

⁴ За возраста на Ц. Миладинова-Алексиева среќаваме различни податоци. А. М. Хитрово наведува дека во тоа време имала 12 години, но Х. Поленковиќ (1989: 65) смета дека, најверојатно, ја заменил со некоја од постарите сестри. Искажувањето на Ц. Миладинова-Алексиева се поклопува со пишувањето на нејзиниот син Владислав Алексиев, кој забележува дека таа заминува на школување „едвама на осмата си или деветата си годишна возраст“ (Алексиев, 1939: 7).

⁵ За време на својот престој во Цариград, како што соопштува В. Алексиев, Ц. Миладинова-Алексиева се обидела да дознае нешто повеќе за судбината на браќата Миладиновци, па заедно со мајка си Димитра, која дошла да ја посети, се среќавала со видни дејци, со надеж дека ќе ги открие гробовите на своите најблиски (Алексиев, 1939: 8).

⁶ Ако се има предвид учителствувањето на Д. Миладинов во овој град во периодот 1843 – 1846 (според Поленковиќ, 1989: 94) и големиот углед што го стекнал кај неговите жители, не изненадува и желбата на прилепските првенци да ја поканат и неговата ќерка за учителка. За тоа соопштува и Владислав Алексиев, кој вели дека прилепчани не го заборавиле делото на Д. Миладинов, па затоа триесет години подоцна побарале од неговата ќерка да го организира нивното женско класно училиште.

⁷ Повеќе за животот на Ц. Миладинова-Алексиева и за нејзиното творештво да се види: Алексиев (1939: 6–28), Ковиловски (2018: 225–232); Павловски et al. (2002: 198); Тодоровски (1999: 191–192) и др..

⁸ Книгата *Епоха, земја, хора*, со поднаслов *Изъ българското минало*, излегува посмртно во 1939 г. под редакција на синот на Ц. Миладинова-Алексиева, Владислав. Како што истакнува самиот тој, неговите пријатели настојчиво барале од него да го собере во една книга сето она што неговата мајка го напишала и го публикувала во текот на својот живот. Така настанала оваа публикација, која најнапред содржи еден дел именуван како „Въсто предговор“, во кој се вклучени пригодните текстови на Александар Балабанов (Александар Балабанов, „Отъ Охридъ до Тулча: Преди седемдесет години“, 3–4) и на Фани Попова-Мутафова (Фани Попова-Мутафова, „Спомень“, 5–6), како и поширокиот

текста – „Въ навечерието на Илинденъ – 1903 година“ и „Въ Битоля презъ днитѣ на Илинденското възтание“ (Миладинова-Алексијева, 1939: 154–160). Тие се пишуваани во есеистички стил и со елементи на патопис при описот на македонските градови и места, при што се забележува една изразена експресивност на изразот. Во нив преовладува, од една страна, мачното чувство што владее меѓу народот и кај самата авторка предизвикано од актуелните политички случувања и од револуционерните активности, кои резултираат со напади врз железничките линии и мостови и внесуваат немир кај османлиската власт. Од друга страна, како лајтмотив во пишувањето на Ц. Миладинова-Алексијева се провлекуваат и нејзината љубов и приврзаноста кон македонската земја и кон народот, како и сочувството со луѓето, кои живеат во тешки околности, соочени со неизвесната иднина. Најопшто гледано, овие текстови претставуваат субјективно видување и доживување на еден од најбележитите настани во македонската историја и сеќавања на еден современик пренесени со многу емоции.

Притоа, забележливо е дека таа не инсистира на некаква строга фактографија, така што наместа прави само алузии кои може да ги разбере само читател на кој му се познати настаните од конкретното време. Имено, во овој период, како што веќе споменавме, Ц. Миладинова-Алексијева живее и работи во Солун. Така, во првиот наведен текст таа соопштува дека во тие неспокојни денови одлучиле привремено да го напуштат крајморскиот град и заедно со децата да тргнат некаде кон центарот на „тая вѣчно неспокојна, но обсипана съ толкова Божия благодать Македонска земја“ (Миладинова-Алексијева, 1939: 154). Таа подробно раскажува низ кои делови на Солун поминале на пат кон железничката станица, споменувајќи ја и познатата Отоманска банка. Според она што го пишува претходно, може да се заклучи дека нејзиното семејство тргнало на пат некаде во раната пролет на 1903 г. Така, нејзиното кажување дека во тоа време никој ништо не знаел за намерите на револуционерите да ја кренат во воздух зградата со, веројатно, најубавата фасада во градот, упатува на

осврт на животот и дејноста на Ц. Миладинова-Алексијева од приредувачот Владислав Алексиев (Владислав Алексиев, „Животъ и дѣло“, 6–28). Делот, каде што се поместени текстовите на Царевна, е насловен „Из българското минало: По издадени и неиздадени рѣкописи на Царевна Миладинова-Алексијева“ и во него се поместени нејзини автобиографски сеќавања за заминувањето во Киев и за школувањето, за нејзината учителска дејност и за патувањата, потоа текстови посветени на нејзиниот татко Димитар и на стрико ѝ Константин и сл. Во овие свои текстови авторката дава свои лични согледувања за редица македонски градови, за животот во нив, за нивното население, за просветната дејност и за училиштата, потоа за некои преродбени дејци и сл.

подоцнежните настани, односно на познатите Солунски атентати (28 април – 1 мај 1903 г.), во кои настрадала и оваа впечатлива градба (Миладинова-Алексијева, 1939: 154).⁹

Авторката зборува и за непријатното чувство што им го побудило однесувањето на заптиите¹⁰ на станицата и нивните сурови погледи и строги прашања. Сепак, и покрај тие непријатности, Ц. Миладинова-Алексијева со одушевување ги опишува местата низ кои поминува возот со кој патуваат кон Битола, задржувајќи се особено на „прекрасниот Воден“. Истовремено, таа ја пренесува и атмосферата меѓу луѓето, наведувајќи дека младите нешто шушкаат и се кријат, старите се загрижени, а безгрижни се само децата. Авторката посочува дека на секоја станица на која застануваат има многу војска, дека целиот тој дел е блокиран и дека заптиите вршат претреси барајќи востаници, но и ги малтретираат и ги затвораат повидните „Бугари“¹¹. Во ваквото раскажување на Ц. Миладинова-Алексијева е забележлива и една драматичност, со која и ненамерно како да сака да ги навести бурните историски случувања.

Патот кон Битола кај писателката ги буди и спомените од детството кога одела на школување во далечниот Киев, со таа разлика што, како што истакнува, тогаш се патуvalo со коњи, но забележува дека околината останала непроменета (Миладинова-Алексијева, 1939: 156).

Нејзиниот прв впечаток по доаѓањето во Битола е дека во него се присутни жените и децата, но прашува каде се мажите и забележува дека градот никогаш не им изгледал помрачен отколку во тој момент иако е убав и целиот потонат во зеленило. Исто така, таа посочува дека луѓето се подисплашени, а дека вимателното око може да забележи

⁹ Таа уште забележува дека нејзините сопственици како да предвидуваат некакви опасности, па затоа влезот на банката го чувале голем број заптии (Миладинова-Алексијева, 1939: 154).

¹⁰ Вооружена полициска стража во Османлиската Империја.

¹¹ Ц. Миладинова-Алексијева, во својата книга, го користи бугарскиот атрибут кога зборува за народот, дури и во своите статии посветени на Миладиновци. Оваа практика, како што е познато, е присутна и кај други македонски автори од претходниот и од именуваниот период, така што за определбата *бугарски* е веќе доста пишувано и објаснувано во македонската научна литература и на тоа нема посебно да се задржуваме во овој прилог. Само ќе забележиме дека школувањето на авторката во Киев имало пресудно влијание врз неа и врз оформувањето на нејзиното национално чувство, секако, имајќи ја предвид политиката на Руската Империја кон македонското прашање. Впрочем, и нејзиниот син Владислав, во биографските белешки за својата мајка, наведува дека таа и во подоцнежниот период се допишувала со своите руски учителки, соопштувајќи им детали за својата учителска дејност, а дека тие сè уште ѝ давале совети на својата ученичка (Алексијев, 1939: 18).

некакви чести ноќни посети и полуосветлени прозорци со спуштени завеси во поскриените бугарски квартави. Таа анализира дека самата поставеност на градот овозможува да се изведуваат помали револуционерни дејства (Миладинова-Алексијева, 1939: 155–156).

Гледајќи од една историска дистанција, забележливо е дека авторката во романтичарски манир зборува за бујниот народен дух, за луѓето кои храбро и со надеж гледаат во иднината, верувајќи во позитивниот исход од востанието што се подготвува. Таа наведува дека не знаеле што планираат револуционерите, но чувствувале дека се подготвува нешто големо. Во оваа насока, таа прави паралела со револуционерните дејства од периодот 1874 – 1876 година пред ослободувањето на Бугарија, изразувајќи надеж дека и во Македонија ќе се случи чудо. Истовремено, таа ги изнесува очекувањата, кои ги подгривала бугарската власт во тоа време кај македонските револуционерни дејци и кај народот дека руските или бугарските војски можеби повторно ќе дојдат на помош. Сепак, таа се прашува дали тие очекувања биле оправдани, но истовремено истакнува дека вербата на народот втемелена на гранитната сила на младите луѓе дека со сопствени сили можат да го победат повеќекратно посилниот непријател и да се ослободат од туѓинската власт постепено се вгнездувала и кај нив¹².

Ц. Миладинова-Алексијева останува во Битола и во летниот период, дочекувајќи ги и деновите на востанието. Првите вооружени активности во околината на конзулскиот град се случиле спроти празникот Илинден, додека писателката, со своите најблиски, била на прошетка во околината на градот. Таа раскажува за пукотниците што ги слушале од сите страни и за воените патроли што врвеле по патиштата, што било јасен знак за тоа дека во градот и надвор од него се случува нешто необично (Миладинова-Алексијева, 1939: 157). Авторката посочува дека имале среќа што на враќање дома ги сретнал аскер¹³ во полна воена опрема и ги распрашувал, а не наишле на башибозуците¹⁴, кои направиле многу злосторства врз мирното население.

За ноќта спроти Илинден таа соопштува дека сите жители на градот, исплашени од тековните случувања, се затвориле во домовите. Притоа, таа ја истакнува и солидарноста што владеела кај битолчани

¹² Ц. Миладинова-Алексијева, во поголемиот дел од текстот, раскажува во 1 лице множина, така што претпоставуваме дека мисли на членовите на своето семејство, но можеби и на други луѓе од нејзиното најтесно окружување, со кои ги преживувала тие драматични историски настани.

¹³ Редовна војска во Османлиската Империја.

¹⁴ Нерегуларна војска во времето на османлиското владеење.

бидејќи во тие тешки денови луѓето си помагале меѓусебно, така што оние што останувале без храна, позајмувале жито и брашно од своите соседи. Споредувајќи ја тогашната состојба во Битола, по чии улица крстосувал башибозукот, со онаа во бугарскиот град Шумен во периодот пред влегувањето на руските војски, кога таа била на служба во него, Ц. Миладинова-Алексијева се прашува каде се сега руските војски да помогнат.

Во понатамошниот текст авторката зборува поконкретно за случувањата и за атмосферата во градот за време на востаничките дејства, наведувајќи дека започнале страшни прогони по улиците, а дека самиот град бил отсечен од целата област (Миладинова-Алексијева, 1939: 158). Овие записи на Ц. Миладинова-Алексијева кореспондираат со историските факти што се потврдуваат од различни извори, а кои зборуваат за многубројните востанички активности во потесното и во поширокото окружување на градот Битола.¹⁵ Исто така, таа потенцира дека и покрај блокираноста на градот и неизвесноста што ги мачела неговите жители, благодарение на храбрите курири, новостите, сепак, се пренесувале од човек до човек и од куќа до куќа, како по некој безимен пат или бежичен телеграф. Така, луѓето ги разбрале и радосните вести за ослободувањето на Крушево и на Смилево, за тоа дека во Охрид и во Ресен востаниците храбро се држат и дека 30 000

¹⁵ Повеќе за револуционерните акции во битолскиот крај во периодот на Илинденското востание да се види кај Пандевски (1987: 305–311). Како што наведува овој автор, „Илинденското востание во Битолскиот револуционерен округ во периодот од неговото започнување на 2 август до задушувањето „поминало низ три разојни фази: востаничката офанзива што ги исполнила – како-каде – првите 10–25 дена; масовната турска контраофанзива, главно во текот на септември, и демобилизацијата на востаниците“. Притоа, тој забележува дека потесната битолска околина била поделена во три востанички реони: Гават-Кол (поделен на два подреони – пелистерски и смилевски), Буф-Кол и Битолско Поле. Така, востаничките акции во пелистерскиот подреон започнале со палење на беговските кули и имоти, со прекинување на телефонските линии и со уништување на мостовите на патот Битола – Ресен (Пандевски, 1987: 307). Истовремено, приквечерта на Илинден, 200 востаници ја нападнале османлиската единица стационирана во Смилево која броела 85 војници (Пандевски, 1987: 305). Во буфскиот реон ноќта на 2 август биле опожарени копите сено во с. Брусник кај Битола и била прекинатата телефонско-телеграфската врска Битола – Лерин (Пандевски, 1987: 309).

Во прилог на ова кажување на Ц. Миладинова-Алексијева оди и согледувањето на тогашниот италијански конзул во Битола, Г. де Визарт. Тој во својот извештај од 4 август 1903 г. испратен до министерот за надворешни работи на Италија информира дека политичката состојба во неговиот реон е влошена, дека востаниците ги прекинале телефонските врски помеѓу градот Битола и другите кази и дека го прекинале железничкиот промет со Екши-Су (турско именување за леринското село Горно Врбени во егејскиот дел на Македонија, денес во рамките на Република Грција), убивајќи ги и ранувајќи ги војниците што ја чувале железничката линија (Сидовски 1992: 75).

востаници и доброволци предводени од Сарафов¹⁶ и од Груев¹⁷ ќе го опкружат и ќе го заземат градот.¹⁸

Забележливо е дека авторката настојува особено да го потенцира високиот морал кај населението и масовниот карактер на востанието, посочувајќи дека по улиците среќаваат жени, деца и старци како пренесуваат оружје и продукти за востаниците.¹⁹ Овој дел од

¹⁶ Борис Сарафов (1872 – 1907) – револуционерен деец контроверзен по својата идеолошка определба. По одлуката донесена на Солунскиот конгрес во јануари 1903 г. за кревање востание во Македонија, многу поранешни членови на Врховниот македонски комитет (ВМК), меѓу кои и повеќе офицери, се упатиле со чети во Македонија за да агитираат во корист на востанието. Имено, при крајот на 1902 г., Христо Татарчев и Христо Матов биле назначени за членови на Заграничното претставништво на Тајната македонско-одринска револуционерна организација (ТМОРО) во Софија и веднаш штотом пристигнале таму, започнале со преговори за помирување со Врховниот комитет. Иван Гарванов, пак, од името на Централниот комитет на Организацијата, уште во јануари 1903 г. упатил покана до ВМК во Софија во која се нудело „помирување“ и спогодување со ТМОРО за влез на врховистички чети во Македонија „по објавување на Востанието“. По ова, Х. Матов и Х. Татарчев го дозволиле нивното влегување во сите револуционерните окрузи (Лапе, 1953: 48–49). Така, Борис Сарафов тргнал со чета која броела 35 члена. Но, по неуспехот што го претрпел на 12 февруари 1903 г. во близина на с. Владимирово, Малешевско, користејќи ги каналите на Организацијата, на 9 март во 1903 г., преку Тиквешко и Прилепско, тој со четата стигнал во Мариовско (повеќе за ова да се види кај Пандевска 2002: 290–293). Секавајќи се на оваа ситуација, претставникот на Битолскиот окружен комитет, Анастас Лозанчев (1870 – 1945), во своите *Спомени* запишал: „Тој [Борис Сарафов – заб. наша] беше определен да остане отаде Вардар, но синот мајчин, откако ја намрисал неподготвеноста на тамошните реони [за востание – заб. наша], се одва кај нас“ (Лозанчев, ракопис: 22). На Смилевскиот конгрес на Битолскиот револуционерен округ, Б. Сарафов дури е избран за член на Главниот штаб на востаничките сили и покрај неговото идеолошко оддалечување од темелните определби на Македонската револуционерна организација (чиј член, впрочем, никогаш и не бил) и неговата блискост до бугарскиот двор како во претходниот така и во подоцнежниот период.

¹⁷ Дамјан Груев (1871 – 1906) – македонски револуционер и еден од основачите на Македонската револуционерна организација (1893). Застанник е на идејата за востание во Македонија и покрај недоволната подготвеност на сите револуционерни окрузи. Претседава со Смилевскиот конгрес, на кој е избран за член на Главниот востанички штаб заедно со Борис Сарафов и Анастас Лозанчев (да се види повеќе кај Котлар-Трајкова, 2013: 136–140).

¹⁸ Споменатиот италијански конзул Г. де Визарт соопштува дека заземањето на Крушево предизвикало паника во градот Битола, па затоа на улиците имало многубројна војска. Поради влошената ситуација, складиштата со жито и со огревен материјал биле испразнети (Сидовски 1992: 75).

¹⁹ Главниот востанички штаб, во суштина, планирал востание кое ќе биде партизанско и ограничено и ќе предизвика надворешна интервенција. Но, тоа добило карактер на сенародно востание, во кое масовно се вклучиле и невооружените селански маси (Пандевски, 1987: 304). За ваквиот карактер на Илинденското востание, меѓу многубројните извори, наоѓаме потврда и во извештаите на дипломатските претставници во Македонија како дел од Османлиската Империја. На пример, во извештајот на италијанскиот конзул во Битола, Г. де Визарт, се зборува за големиот број жители на Битола и на околните села кои им се приклучиле на востаниците, со што „се наголемувале

нејзиниот меморски запис е напишан, веројатно, со најизразен патос. Своето кажување го потсилува правејќи паралели со ликови од познати литературни дела, односно зборува дека тие денови можеле да го видат малиот Гаврош²⁰ како му ја полни пушката на постариот брат и како и самиот, пеејќи револуционерни песни, се бори со акерот и со башибозукот. Таа, исто така, ја велича храброста на младите девојки, кои, како болничарки, ги ризикуваат своите животи и под огнот од куршуми се обидуваат да му ги преврзат раните на секој повреден брат. Со воодушевување пишува и за чудата што ги направиле војводите и востаниците ослободувајќи привремено градови и села, но забележува и дека можеби и ќе победеле ако добиеле помош, со што, можеби, посредно упатува и на своите лични очекувања, кои не биле исполнети. Сепак, и тука не пропушта да подвлече дека во тие денови на борба на еден народ решен да умре, но да ја извојува својата слобода, можеле да видат и да почувствуваат „колко велика, колко всеобемаща и колко преданна на идеалитџ на българскиот народџ бџ македонската душа“ (Миладинова-Алексијева, 1939: 159).

Со посебен романтичарски занес авторката пишува за, како што го карактеризира таа, храбриот војвода Параскев Цветков²¹, учител по музика во Бугарската машка гимназија во Битола (Миладинова-Алексијева, 1939: 158). Таа наведува дека тој предводел чета од педесет добро вооружени востаници, со кои од кај гробиштата на црквата „Св. Недела“ се обидувал на пробие кон градот. Дополнително опишува како цела ноќ од крововите на куќите ја следеле нерамноправната борба на „шепа български юнаци, начело сџ сжциа легендаренџ Параскевџ Цвџтковџ“ со илјадниот аскер во блиското село Оризари. Тука Ц. Миладинова-Алексијева прави очигледен превид поради тоа што

четите кај кои се зајакнувала бестрашноста“ (Сидовски, 1992: 75). Многу објективно и аргументирано за ова соопштува и австрискиот конзул во Битола, Август Крал. Известувајќи ја својата влада за она што се случува на теренот во Македонија, тој, меѓу другото, пишува дека тука „навистина се работи за едно востание, прво во Македонија, кое треба сериозно да се сфати... Тоа е излив на незадоволство на цел еден народ..., тоа е повик за помош на едно длабоко угнетено население кое се бори за слобода и за уредени прилики. Востанието тука е речиси општо, го опфаќа речиси целиот словенски дел на вилаетот...“ (Чепреганов et al., 2008: 198).

²⁰ Лик од романот *Клетници* на францускиот писател Виктор Иго.

²¹ Парас(ш)кев Цветков (1875 – 1903) – просветен и револуционерен деец, роден во Плевен. Завршил конзерваториум, а потоа работел како професор по музика во родниот град и во Битолската неполна машка гимназија, а приватно им држел часови и на децата на рускиот конзул во Битола, А. А. Ростковски. Од 1902 г. е член на ТМОРО и е назначен за реонски војвода. На Смилевскиот конгрес на Битолскиот револуционерен округ, одржан од 2 до 7 мај 1903 г., е избран за секретар и за записничар заедно со Г. Поп-Христов. Непосредно по тоа, во борба со османлиската војска загинава во битолското село Могила (Тодоровски, 1999: 324).

Параскев Цветков загинал во мај 1903 година во селото Могила. Ако се земе предвид фактот дека авторката, по сè изгледа, веќе била во Битола во времето на загинавањето на војводата П. Цветков и дека веста за него, несомнено, одекнала во целиот регион, може да се претпостави дека таа ненамерно прави некакво поистоветување на овој настан од предилинденскиот период со некоја од востаничките акции во околината на градот за време на самото востание.

Во однос на ова, интересно е што авторката не ги споменува со име некои од позначајните македонски војводи кои со своите чети извеле редица големи акции во битолско-преспанскиот и во леринскиот крај, особено војводите Ѓорѓи Сугарев²² и Александар Турунциев²³. Се добива впечаток дека со величењето на Параскев Цветков, Ц. Миладинова-Алексијева сака да ги потенцира улогата и влогот во востанието на оние личности родум од Бугарија, кои дошле да им помогнат на своите браќа во нивната борба, што особено доаѓа до израз во нејзиниот реторски восклик: „Съ каква ли клетва на уста е умиралъ този вече забораვენъ плѣвенски гражданинъ, този втори Христо Ботевъ, въ вихра на Илинденската борба на цѣлъ единъ народъ, за брата робъ!“ (Миладинова-Алексијева, 1939: 159).

Со не е помала експресивност, Ц. Миладинова-Алексијева ги изразува, повторно преку една градација, чувствата што им ги побудил трагичниот крај на Илинденската епопеја: „Ние смрзгнахме! Душитѣ ни се вкамениха! Срѣдцата ни престанаха да бият!“ Таа идиректно упатува на страдањата поради страшните репресии на османлиската војска,²⁴ наведувајќи дека липоти, плач и лелеци доаѓаат од градите на еден

²² Ѓорѓи Сугарев (1876 – 1906) – македонски револуционер и војвода родум од Битола, учесник во Илинденското востание. По препорака на Даме Груев, во 1901 г. стапил во демирхисарската чета на војводата Никола П. Русински (1875 – 1943). За Ѓорѓи Сугарев, обуката што ја добил во четничката школа на војводата Н. П. Русински значела проширување на неговиот револуционерен светоглед, стекнување на потребното воено знаење и почеток на неговото целосно посветување на македонското ослободителното дело. За време на Илинденското востание дејствувал како горски началник на востаничкиот реон околу Ѓавато и неговата околина.

²³ Александар Турунциев (1872 – 1905) – македонски револуционер и легендарен војвода родум од Леринско во егејскиот дел на Македонија (денес во рамките на Република Грција). За време на Илинденското востание со својата чета зел активно учество во борбите кај Леринско.

²⁴ Потресни сведоштва за репресиите што ги спроведува аскерот и башибозукот врз невиното население донесува познатиот *Мемоар* на Организацијата (*Македонија и Одринско [1893-1903], Мемоаръ на Вжтрѣшната Орѣганизација 1904*), како и редицата извештаи на дипломатските претставници на Големите сили. За илустрација ќе ги споменеме само страшните уништувања и малтретирањето на населението во леринското село Буф, кое, како што споменавме претходно, било седиште на еден од востаничките реони во потесната битолска околина (да се види повеќе кај Миновски, 1992: 66–72).

храбар, доблестен, но заборавен речиси двомилионски дел од цел еден народ. Притоа, таа многу повеќе настојува да потенцира дека, и покрај сето тоа, духот на народот не е скршен и затоа го споредува со птицата Феникс, која се крева од пеплиштата (Ц. Миладинова-Алексијева, 1939: 159), посочувајќи дека херојските дела ги охрабриле луѓето, кои почнале да ги обновуваат опожарените градови и села. Таа зборува и за повлекувањето на востаниците кон Лерин и Костур на југ и кон Дебар, Паланка и Куманово на север, како и за мигрирањето на населението кон „слободната братска земја“, но и кон Северна Америка.

Авторката го нотира и хуманиот однос на востаниците кон разоружаниот непријател и нивната грижа за секој ранет непријател, како што вели таа, по правилата на центлменската војна.²⁵ Дури забележува дека за ова во својата книга пишува и „англискиот кореспондент“, чини ми се Брајсфорд“, кој, според нејзиното кажување, во текот на сите седмици на востанието ги следел востаниците во воденскиот крај. Очигледно, таа мисли на англискиот новинар, публицист и писател Хенри Ноел Брејлсфорд²⁶, кој, во Битола, пристигнал во октомври 1903 г. заедно со својата сопруга во својство на секретар на Балканскиот комитет за помош со цел да раководи со распределбата на помошта од англискиот народ испратена за настраданите подрачја во Македонија (Чепреганов et al., 2008: 201).

Илинденскиот период е, веројатно, една од најобработуваните теми во македонската историографија (и не само во неа), но и предмет на истражувачки интерес во многу дела од странски проучувачи, така

²⁵ Иако, востаниците во извештаите и во странскиот печат, честопати биле прикажувани во негативно светло, има и поинакви исказувања. Такво е и она на споменатиот австриски конзул А. Крал, кој забележува: „За одвивањето на востанието во Битолскиот вилает во светот се шират најлажни вести. Љубовта кон вистината, а не пристрасноста во прилог на христијаните..., ...ме принудува да констатирам, сосема спротивно на погледите што ги застапува печатот и со такво задоволство, – дека постапката на востаниците беше хумана и лојална, а постапката на Турците варварска, свирепа, азијатска. Тоа што врвите не ги фаќаа своите противници со ракавици спаѓа во доменот на револуцијата...“ (Чепреганов 2008: 198–199).

²⁶ Хенри Ноел Брејлсфорд (1873 – 1958) е автор на книгата *Македонија: Нејзините народности и нивната иднина* (наслов на оригиналот: H. N. Brailsford, *Macedonia: Its Races And Their Future*, Methuen & Co., London, 1906), на која упатува Ц. Миладинова-Алексијева. Во неа тој прави доста детална анализа на случувањата и на ситуацијата што ја затекнале на теренот на Македонија, наведувајќи дека и самиот собирал податоци за нанесената штета и за бројот на настраданите. Соочен со стравотните последици од востанието и со безизлезната положба на народот, тој забележува: „Турците победиле; Европа сè уште беше невнимателна и незаинтересирана; Македонија сè уште беше поробена, а ние што со нив ги делевме нашите ќебиња и нашето брашно, само ги одржувавме во живот за да трпат нови угнетувања и понатамошен срам“ (Брејлсфорд, 2003: 232).

што до детали се анализирани настаните и личностите што го обележале. Исто така, постојат голем број сеќавања на современници, очевидци и на директни учесници, кои помагаат да се согледаат и/или да се расветлат одредени дилеми или прашања поврзани со овие историски процеси и настани. Гледани во оваа насока, текстовите на Ц. Миладинова-Алексијева што ги проследуваме не претставуваат, ниту се пишувани со амбиција да бидат некакви историографски записи. Но, тие се интересни најнапред како сведоштва на една личност која оставила значаен белег и во македонското општество од односното време и придонела особено во развојот на просветното дело, меѓу другото, и на македонска почва. Притоа, фактот што се пишувани во есеистички манир од авторка чија несомнена образование доаѓа до израз и во употребата на одредени добро научени и помалку клиширани книшки фрази и изрази не го замаглува нејзиното многу интимно доживување на историските настани, откривајќи ги, понекогаш поексплицитно, другпат помалку директно, нејзините лични стравувања, очекувања, премрежиња, но и чувствата на радост, гордост, неизвесност и сочувство преку кои се рефлектира нејзиниот однос кон татковината и кон својот народ, онака како што таа ги перципира и ги доживува.

Литература:

- Алексијева, 1939. Владиславъ Алексијева, „Вместо предговоръ. III. Животъ и дѣло“, во: Царевна Миладинова-Алексијева, *Епоха, земя и хора: Из българското минало*, Посмъртно издание под редакција на д-ръ Владиславъ Алексијева проф. университета, Печатница „Художникъ“, Софија. 6–28. [Aleksiev, 1930. Vladislav Aleksiev, “Vmesto predgovor. III. Zhivot i delo”, vo: Carevna Miladinova-Aleksieva, *Epoha, zemya i hora: Iz balgarskoto minalo*, Posmrtno izdanie po redakciya na d-r Vladislav Aleksiev prof. universiteta, Pечатnica “Hudozhnik”, Sofiya. 6-28.] (In Bulgarian)
- Брејлсфорд, 2003. Хенри Ноел Брејлсфорд, *Македонија: Нејзините народности и нивната иднина*, Култура, Скопје. [Brejlsford, 2003. Henri Noel Brejlsford, *Makedonija: Nejuzinite narodnosti I nivnata idnina*, Kultura, Skopje.] (In Macedonian)
- Ковиловски, 2018. Славчо Ковиловски, *Македонското женско творештво во XIX век*, Институт за македонска литература, Скопје. [Koviloski, 2018. Slavcho Koviloski, *Makedonskoto zhensko tvoreshtvo vo XIX vek*, Institut za makedonska literature, Skopje.] (In Macedonian)

- Коледаров, 1966. Петър Коледаров, „Към предисторията на ‘Добродетелната Дружина’“, *Исторически преглед*, Институт за исторически изследвания при БАН, т. 16–17, София. [Koledarov, 1966. Petar Koledarov, “Kam predistoriyata na ‘Dobrodetelnata Druzhina’”, *Istoriesheski pregled*, Institut za istoricheski isledvaniya pri BAN, t. 16-17, Sofiya.] (In Bulgarian)
- Котлар-Трајкова, 2013. Наташа Котлар-Трајкова, *Војводата Русински – македонски револуционер и општественик*, Менора, Скопје. [Kotlar-Trajkova, 2013. Natasha Kotlar-Trajkova, *Vojvodata Rusinski – makedonski revolucioner i opshtestvenik*, Menora, Skopje.] (In Macedonian)
- Лапе, 1953. Љубен Лапе „Нови документи за Илинденското востание“, *Илинденски зборник 1903 – 1953*, Институт за национална историја, Скопје. [Lape, 1953. Ljuben Lape “Novi dokumenti za Iilindenskoto vostanie”, *Iilindenski zbornik 1903 – 1953*, Institut za nacionalna istorija, Skopje.] (In Macedonian)
- Лозанчев, ракопис. Анастас Лозанчев, *Спомени* (ракопис), сл. IV/68 Архивско одделение на Институтот за национална историја, Скопје. [Lozanchev, rakopis, Anastas Lozanchev, *Spomeni* (rakopis), sl. IV/68 Arhivsko oddelenie na Institutot za nacionalna istorija, Skopje.] (In Macedonian)
- Миладинова-Алексијева, 1939. Царевна Миладинова-Алексијева, *Епоха, земя и хора: Из българското минало*, Посмъртно издание под редакција на д-р Владислав Алексијев проф. университета, Печатница „Художник“, София. [Miladinova-Aleksieva, 1939. Carevna Miladinova-Aleksieva, *Epoha, zemya i hora: Iz balgarskoto minalo*, Posmrtno izdanie pod redakciya na d-r Vladislav Aleksiev prof. univerziteteta, Pечатnica “Hudozhnik”, Sofiya.] (In Bulgarian)
- Миновски, 1992. Никола Миновски, „Турскиот терор и репресалии во село Буф за време на Илинденското востание“, *Зборник на трудови*, 10–11, Завод за заштита на спомениците на културата, природните реткости, музеј и галерија – Битола, 66–72. [Minovski, 1992. Nikola Minovski, “Turskiot terror I represalii vo selo Buf za vreme na Iilindenskoto vostanie”, *Zbornik na trudovi*, 10-11, zavod za zashtita na spomenicite na kulturata, prirodnite retkosti, muzej i galerija – Bitola, 66 – 72.] (In Macedonian)
- Павловски et al., 2002. *Личности од Македонија*, редакција Јован Павловски, автори Петар Карајанов, Христо Андоновски, Јован Павловски, Книгоиздателство Ми-Ан, Скопје. [Pavlovski et al., 2002. *Lichnosti od Makedonija*, redakcija Jovan Pavlovski, avtori

- Petar Karajanov, Hristo Andonovski, Jovan Pavlovski, Knigoizdatelstvo Mi-An, Skopje.] (In Macedonian)
- Пандевска, 2002. Марија Пандевска, *Струмички револуционерен округ (1893-1903)*, книга I, Институт за национална историја, Скопје. [Pandevska, 2002. Marija Pandevska, *Strumichki revolucioneren okrug (1893-1903)*, kniga I, Institut za nacionalna istorija, Skopje.] (In Macedonian)
- Пандевски, 1987. Манол Пандевски, *Македонското ослободително дело во XIX и XX век: Илинденското востание*, том втори, Мисла, Скопје. [Pandevski, 1987. Manol Pandevski, *Makedonskoto osloboditelno delo vo XIX I XX vek: Ilindenskoto vostanie*, tom втори, Mislа, Skopje.] (In Macedonian)
- Пироћанац, 1895. Милан С. Пироћанац, *Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд. [Pirokjanac, 1895. Milan S. Pirokjanac, *Knez Mihajlo i zajednichka radnja balkanskih naroda*, Drzhavna shtamparija Kraljevine Srbije, Beograd.] (In Serbian)
- Поленакoвик, 1989. Харалампие Поленакoвик, *Избрани дела, 5, Студиум за Миладиновци*, Македонска книга, Скопје. [Polenakovikj, 1989. Haralampie Polenakovikj, *Izbrani dela, 5, Studii za Miladinovci*, Makedonska kniga, Skopje.] (In Macedonian)
- Сидовски, 1992. „Положбата во Битола и Битолско за време и по Илинденското востание (1903-1905)“, *Зборник на трудови*, 10–11, Завод за заштита на спомениците на културата, природните реткости, музеј и галерија – Битола, 73–83. [Sidovski, 1992. “Polozhbata vo Bitola i bitolsko za vreme i po Ilindenskoto vostanie (1903 – 1905)”, *Zbornik na trudovi*, 10-11, Zavod za zashtita na spomenicite na kulturata, prirodnite retkosti, muzej i galerija – Bitola, 73-83.] (In Macedonian)
- Тодоровски, 1999. *Македонија – настани, личности и дела: Општ книжевно-историски прирачник*, приредил д-р Томислав Тодоровски, Матица македонска, Скопје – Мелбурн. [Todorovski, 1999. *Makedonija – nastani, lichnosti i dela: Opsht knizhevno-istoriski prirachnik*, priredil d-r Tomislav Todorovski, Matica makedonska, Skopje – Melburn.] (In Macedonian)
- Чепрегaнoв et al., 2008. *Историја на македонскиот народ*, Уредник: проф. д-р Тодор Чепрегaнoв, Институт за национална историја, Скопје. [Chepreganov et al., 2008. *Istorija na makedonskiot narod*, Urednik: prof. d-r Todor Chepreganov, Institut za nacionalna istorija, Skopje.] (In Macedonian)